

Österrikiskan på Östanås

Barbara Croneborg, f. von Geymüller

Av Gösta von Schoultz

Livet på de värmländska herrgårdarna under 1800-talet har fått sin mest berömda skildring av Selma Lagerlöf i Gösta Berlings saga. Men att denna i sin högsända romantik var ett diktverk, lyft över verkligheten insåg också dess författarinna. I sina senare böcker är hon ju mer realistisk, framför allt i memoarlarna kring Mårbacka.

Realism, låt vara omgiven av ett minnenas rosenskimmer, präglar också i stor utsträckning de klassiska verken om dessa miljöer: Knut och Henrik Lilljebjörns och Geijers minnen och andra samtida berättelser. På minnen, brev och dagboksblad bygger också Lotten Dahlgrens kända böcker kring livet i Ransäter och på Nordenfeldtarnas Björneborg. För Dalslands del kan nämnas Elisabeth Waern-Bugges historik över Baldersnäs och dottern Ingegerd Waern-Bugges tjuusande, ytterst detaljerade I min mormors hus. Flera exempel skulle kunna anföras, och ännu vilar säkerligen i privata arkiv mycket hitills okänt material.

Betty och Ulric Croneborg på Östanås

Ett sådant familjearkiv har bevarats inom släkten Croneborg. Det omfattar åtskilliga handlingar och anteckningar kring dess historia, samlade och sammanställda av kommandör Rutger Croneborg, nu bosatt i Lund. Det som ur värmländsk synpunkt är av mest intresse är den rika samling brev, som skrivits av

Betty (Barbara) Croneborg, f. von Geymüller, gift med ägaren till Älvsbacka bruk och dess herrgård Östanås Ulric Croneborg. Det rör sig om bortåt 400 tätt skrivna brev från tiden 1844–1866. En stor del, huvudsakligen efter 1860, har riktats till sonen Hjalmar och hans hustru Sophie, f. von Malmberg. Än fler är de som alltifrån 1844 sänts till barnens informator, sedermera arkivarien vid Riksarkivet Otto von Feilitzen och hans hustru Louise, f. Leyonmarck. De ger de fylligaste uppgifterna från Östanås och från Betty Croneborgs många besök i Karlstad och resor till Stockholm, Uppsala och andra orter.

Vem var då denna Betty Croneborg på Östanås? Flicknamnet von Geymüller antyder ju hennes utländska härkomst. Hon föddes i Wien den 13 maj 1799 som äldsta dotter till bankiren, friherre Johan Heinrich von Geymüller. Familjen stammade från Basel, men fadern flyttade 1772 till Wien, där han tillsammans med en bror grundade en bankirfirma. Den hade stor framgång och blev så småningom en av de mest betydande i Europa. Familjen kunde leva ståndsmässigt i sitt centralt belägna Palais Geymüller liksom på några vackra slott i huvudstadens närhet, fig 1. Särskilt under Wienkongressen 1814–15 befann man sig i världens centrum med ett livligt umgängesliv och ståtliga fester, som ju än i dag lever i minnet. Det von Geymüllerska huset stod öppet

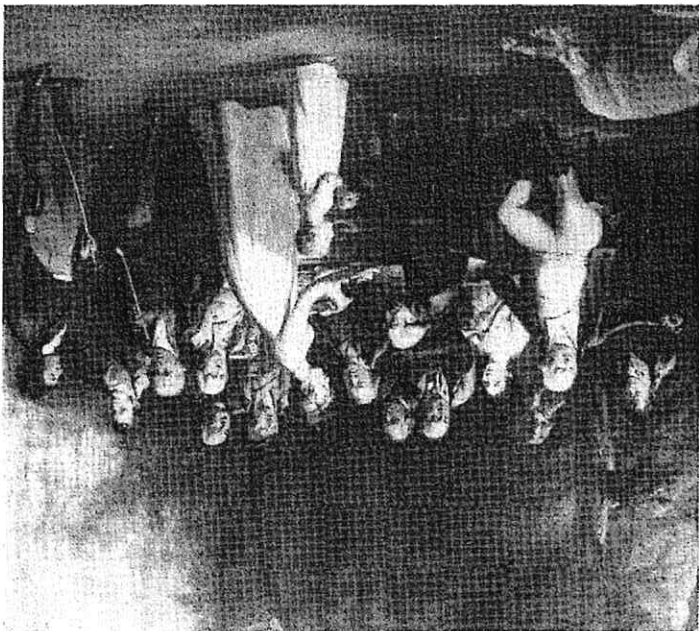

Fig. 1. Familjen von Geymüller på Hollenburs slott nära Wien med Betty von Geymüller som liten flicka i förgrunden. Ojje målning 1803.

för besökande från när och fjärran, bl. a. var diktare som Grillparzer, musiker som Beethoven och åtskilliga andra kulturpersonligheter gäster och vänner i huset. Den svenske ministern i Wien greve C. G. Löwenhielm har i sina Minnen notiser om besök i hemmet: " – – man finner bland dem mycken trevnad och särdeles älskvärda damer"; skriver han bland annat. Det var således i en högt kultiverad och stimulerande miljö som Betty von Geymüller växte upp, och säkerligen hade hon liksom sina många systar – sju stycken – kunnat gifta sig med någon i den vida umgängeskretsen i den österriksk-ungerska kejsarstaden. Men det blev i stället med C. J. D. Ulrich Cronenberg, som under åren 1824–27 som chargé d'affaires representerade Sverige i Wien. Denne var då en ung man, född i Nyköpning 1796, som efter skolgång där och i Redan 1827 lämnade Cronenberg sin

Linköping 1815 tog en kansliexamen i Uppsala. Detta ledde till en tjänst vid "kansliet för utrikes breväxling", som utrikesdepartementet då kallades, och där gjorde han en snabb karriär. Han var några år legationsssekreterare i St Petersburg, och uppskattades tydligen för gott arbete, då han efter kort tid, blott 28 år gammal, 1824 utnämndes till posten i Wien. Där träffade han Betty von Geymüller, fig. 2 och 3, och bröllopet stod den 24 april 1825 i det praktfulla familjeresidenset. Det var för honom ett i alla avseenden gott gifte. Hans vackra och begåvade hustru väckte beundran i vida kretsar, och hon kom att för honom bli ett värdefullt stöd. Ekonomiskt sett var det lysande genom hustruens förmögenhet, "som överallt kunde anses stor men som var mycket ansenlig för svenska förhållanden" enligt Löwenhielm.

diplomatiska tjänst, varvid han efterträdde av den nämnde Löwenhielm. Snart efter hemkomsten inköpte han – väl med hjälp av sin hustrus förmögenhet – Älvsbacka bruk i Nyed norr om Molkom. Detta, som grundades 1642, var redan vid 1600-talets slut ett av de största i Värmland och utbyggdes under 1700-talet bl. a. med ett manufakturverk för takplåt. Det tillhörde vid inköpet familjen Heijkensköld. Den nye ägaren hade ingen praktisk eller teoretisk erfarenhet av järnhantering, och förvärvet synes ha kommit till stånd genom förmedling av vännen från diplomatåren Olof Nordenfeldt på Björneborg, som själv 1822 tagit över skötseln av detta gamla släktbruk. Han blev säkerligen en god rådgivare till Ulric Croneborg. Älvsbacka bruk var väl inarbetat och alltjämt ett av de mest betydande i landskapet. Konjunkturerna för järnet växlade men ännu var det långt till

den stora bruksdöden. Förvärvet borde därför kunna ses som en god placering av ett stort kapital.

Om Ulric Croneborgs liv och verksamhet i Värmland är inte så mycket känt. Som person blev han uppskattad av alla och inte minst officiellt. Han stod sedan länge Karl XIV Johan nära, vilket kan förklara utnämningar både till kammarherre och senare, 1836, till hovmarskalk, den ende i landskapet med denna fina titel vid sidan av C. F. Hammarhielm på Nynäs. Han lär också ha haft ambitioner på landshövdingeposten här.

Huruvida Ulric Croneborg under sin korta levnad – han gick bort redan 1844 och plågades ofta av sjukdom – hann göra några större insatser för Älvsbacka bruk är ovisst. Det var tydligen så väl skött av dugliga medarbetare att han t. o. m. kunde vara borta under långa perioder, t. ex. i Wien hos sin hustrus familj

Fig. 2. Betty von Geymüller. Miniaturporträtt av M. M. Daffinger 1825.

Fig. 3. Ulric Croneborg. Miniaturporträtt som vidstående. (Båda: Sv. porträttarkivet.)

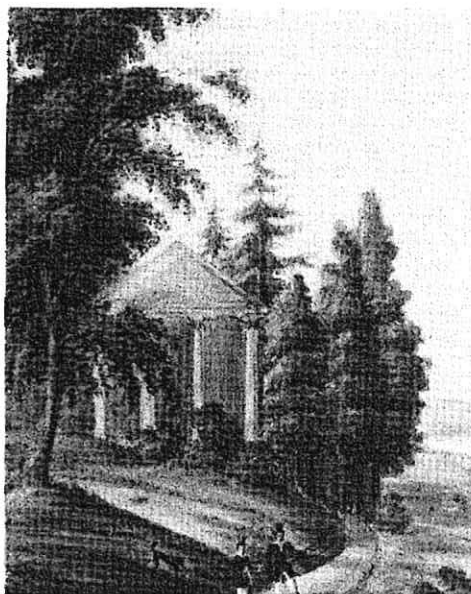

Fig. 5. Lusthuset på Östanås. Akvarell av Emelie Charlotte von Gerdtén omkring 1830.

rativt utformade vindskupor. Ett par envånings flyglar, likaså med skiffertak hörde som vanligt till bilden. Byggnadsåret 1792 står över den anspråkslösa portalen. Jämfört med slott och herresäten i Mälardalen och annorstädes var det en blygsam anläggning men ändå en av de större och mer representativa i Värmland. Den var vackert belägen med utsikt över Lersjön och Östra Örten samt Älvsbacka kyrka i söder, fig. 4. I parken fanns länge ett litet lusthus, i tidens stil utformat som ett grekiskt tempel, fig. 5.

Om inredning och rumsdisposition vet vi också en del genom bouppteckningar efter Ulric och Betty Croneborg 1845 resp. 1866, som är mycket detaljerade och upplysande. De visar ett rikt utrustat hem med möbler och annat från tiden för inflyttningen 1827, där Karl Johansstilens mahogny dominerar i de flesta rum: chiffonier, byråar, bord, soffor, stolar, sängar m.m. Det finaste rummet var naturligt nog salongen i övre våningen, som var möblerad med 3 soffor, 18 stolar, 4 divanbord och 5 smärre bord, ett par byråar m.m. På golvet låg två mattor, och någonstans stod ett forte-piano – Betty Croneborg var känd som god sångerska och pianist. I

övre förmaket fanns en liknande möblering och i matsalen på nedre botten en björkmöbel med tre bord och 24 rottingstolar, skåp och ett väggur. I hovmarskalkens rum märks skrivbord och bokskåp, fätöljer, divanbord med vaxduksöverdrag, tvättkommod, toilettbord med spegel samt bland småsakerna ljusskärmar, kakelugnsgaller, barometer etc. I sängkammare och gästrum fanns sängar med omhäng samt där och på andra håll speglar, byråar och annat. Gardiner och rullgardiner för fönstren och en del golvmattor hörde också till. I köket märks bl. a. ett par fällbänkar för pigorna att sova i, och ett toiletttrum överraskar med att hysa dels ett mjödlhorn, dels 23 kolorerade schweizeryver, som väl Betty Croneborg fört med sig.

Bland lösa inventarier i övrigt är allt sådant med som skulle finnas i ett dåtida burget hem: en stor uppsättning silver eller plåter med kandelabrar, ljusstakar, kaffekannor och bestick i mängd. Glas i tidens stil med slipade karaffer och vinglas samt en Rörstrandsservis vid sidan av en fransk dito jämte ostindiskt porslin. Kvantiteten var ansevärd med ett trettiotal karaffer, liknande antal fat och karotter och tallrikar därtill i hundratals. Linneförrådet var också imponerande och skattades högt vid boets värdering: 15 damastdukar och 14 dussin servetter, 72 resp. 50 dussin dito i drällvävnad, 68 dussin handdukar, 176 par lakan, 122 kuddvar etc., etc. Bland kopparföremålen märks ett badkar, vilket var relativt nymodigt. En Bolinderspis nr 2 i köket kan också noteras (1866) liksom bakelseformar, gorånsjärn, pannor och grytor av alla de slag. Till vinden hade förvisats en del taburetter och

naturlölar samt ett fortuna-spel. Två vasor "av Lång-bansnarmonor" väcker särskilt intresse (men det var ej barnornament utan den mörkgröna hällelinian, som under åren 1827–39 där släpades till olika prydnadsföremål). Vaxiapelstäl, ljussaxar, sportkoppar, ett stereoskop med bilder och liknande ting anger också tidsperioden. Liksom Selma Lagerlöf i Gösta Berlings saga ägnar ett helt kapitel åt "De gamla äkdonen" tar också dessa bouppteckningar upp hela sidor med sådana: "en gammal modig Caloch", jaktravg, droskor, släddor och seldom i mängd. Den nämnda kaleschen är troligen den gulmålad praktvagn med von Geymüllerska vapnet, med hög kuskbock och plats för befänter bakom den i det inre med röd siden klädda korgen, som länge stod kvar på Östans.

I Utric Cronborgs bouppteckning noteras också vad som hördt gårdsbruket till: 10 hästar, 5 par oxar, 32 kor, 23 harvar, gödselkärror, höskrindor och mycket annat. På lilla Lersjön kom väl en eka och en roddbat med segel väl till pass.

Den stora konstsamlingen på Östans

De nämnda bouppteckningarna är onkeligen förda med stor noggrannhet och omsorg, även de enklaste ting noteras och värderas. Desto egendomligare är att de mest unika inventarierna på Östans nästan helt förbigåtts, nämligen den stora konstsamlingen som fanns här under Cronborgarnas tid. I uppteckningen 1845 konstateras blott 153 ojfärgslavor, värderade till 5 000 rdr. 1866 berörs den rest av dem som då fanns kvar i Betty Cronborgs ägo, men också nu anges blott antalet. Det verkar som om förtäringssamlingen medvetet undvikits ett för dem så främmande material som konst. Man kan förstå dem, ty det var verkligen fråga om en högst märklig samling, som här kräver sin egen behandling.

Med denna samling förhåller det sig så. Strax efter inflyttningen på Östans inköpte familjen Cronborg 1829 större delen, ett hundratal verk ur en äldre samling målningar av svenska och utländska mästare. Bakgrunden till detta inköp för 22 000 rdr, en stor summa vid denna tid,

var inte bara de ekonomiska resurser som Utric Cronborgs giftermål medfört utan säkerligen och framför allt hans husstus egna konstintress. Betty von Geymüller var nämligen i likhet med många samtida kvinnor i hennes kretsar en god målarinna. Om detta vittnar ett antal bevarade verk i släktens ägo, huvudsakligen blomsterstycken, men också uppgiften att hon kunde lå delta i Konstakademins utställning i Stockholm 1829 med två tavlor. Hon var således mer än amatör, men av allt att döma upphörde hon efter hand att måla, i varje fall nämnas ingenting där om i de bevarade breven. Inte heller kommenterar hon i dem eventuella besök på utställningar eller sammanträffanden med konstnärer, som hon kan ha gjort vid de talrika resorna till Stockholm och Uppsala. Det står i oförklarlig motsats till hennes många noter kring musik och litteratur. Men intresset fanns säkert kvar, och den fina samlingen på Östans har hon förvisso uppskattat och kanske också kompletterat.

Denna är på intet sätt anonym, tvärtom, man vet både vem som sammanbragt den och vad den innehöll. Den köptes från dåvarande ståthållaren på Strömsholms slott, överste Johan Adam von Gerden (1767–1835), som vid sidan av sin militära tjänst utbildat sig till målare, bl. a. för Elias Martin på 1790-talet. Han hade framgång, blev ledamot av Konstakademien 1803, hedersledamot året därpå. Han var högt uppskattad både som konstnär och konstfrämjare av sina samtida. Av hans verk är framför allt en del landskap kända med motiv bl. a. från Dalsland – Billingsfors bruk, Stenby kyrka, Utsikt över Laxsjön m. fl. – vilka föreligger i gravyter i det 1802 av L. Belanger och L. A. Cordier utgivna

Voyage pittoresque de la Suède. Akvareller och målningar av honom finns på olika håll i landet liksom en del porträtt. Han ägde också ett stort konstabibliotek, som han mot slutet av sitt liv nödgades sälja i likhet med sin tavelsamling.

Inför försäljningen 1829 trycktes en förteckning över 128 verk. Ett exemplar med prisanteckningar finns kvar i det Cronborgska arkivet. Bland mera berömda utländska mästare märks italienska konstnärer som Andrea del Sarto, Parmigianino, Tizian, Bassano, Caravaggio m. fl. Dessa betingade vid auktionen de högsta priserna, 1 000–2 000 rdr, medan sådana namn som Rembrandt, Rubens och van Dyck, Claude Lorrain, Terborch, Potter, van Ostade och Wouwermans och många flera nu högt värderade skattades lägre och ibland blott gick upp till 100–500 rdr. Bland svenskarna finner man porträtt av Lorenz Pasch d. y., landskap av von Bredda, Per Nordquist, Fahlcrantz samt inte mindre än nio målningar av Alexander Lauréus, som särskilt gynnats av von Gerdtens.

Beträffande de berömda utländska namnen kan man fråga sig om det gällde original eller kopior. Sistnämnda var talrikt i omlopp, bl. a. därför att det hörde till den dåtida konstutbildningen att studera och kopiera äldre arbeten. Någon möjlighet att avgöra detta finns inte sedan både denna samling och andra verk som befann sig i den Croneborgska familjens ägo såldes på auktioner dels i Stockholm 1846, dels i Paris 1892 och skingrades för alla vindar.

Intressant är emellertid att utöver den nämnda tryckta förteckningen 1829 finns det i släktarkivet en handskriven katalog över 150 målningar med rätt fylliga uppgifter om motiv och konstnärer¹ samt

mått i alnar och tum. Men än mer, där finns också ett antal lösa blad med väggskisser, visande deras placering rum för rum, vägg för vägg. Därtill kommer ett häfte med en slags konsthistorisk sammanställning med fakta kring olika konstnärer och skolor.

Katalogen liksom planskisserna upptar till stor del samma konstverk som i auktionslistan från 1829, och man har inom familjen antagit att de ger en bild av samlingen på Östanås, berikad med ytterligare verk utöver de då inköpta. Så torde av flera skäl inte vara fallet, det brister i överensstämmelse på väsentliga punkter. Troligen avser både katalog och skisser von Gerdtens hem på Ekeby vid Strömsholm och har då fått följa med köpet av huvuddelen av hans samling. Det minskar inte deras intresse i sig, men det faller utanför ramen för denna uppsats.²

Men det finns ännu ett par tryckta förteckningar, som definitivt gäller konsten på Östanås, nämligen sådana som gjorts upp inför de båda konstauktionerna 1846 och 1892. I dessa ingår naturligt nog huvuddelen av den von Gerdtenska samlingen men också verk som kommit från annat håll. Till försäljningen 1846 sändes 61 arbeten, men konstrikedomen på herrgården framgår av en anmärkning i ett brev av Betty Croneborg, att efter en omhängning märktes inte förlusten så mycket. Däremot blev det ekonomiska resul-

¹ Av dessa är Sverige representerat med 40 verk, Italien 22, Frankrike 14, Tyskland-Schweiz 9 samt helt dominerande Nederländerna med ej mindre än 65 verk.

² Det bör noteras att även greve C. G. Löwenhielm på Long tycks ha varit intresserad av köp från von Gerdtens. I Croneborgska arkivet finns nämligen en PM över hans önskemål. Vid bouppteckningen efter honom 1859 antecknas på Long förutom 18 familjeporätt 105 målningar, tyvärr utan närmare uppgifter.

talet bedrövligt; ett antal tavlor gick för övrigt tillbaka. Förteckningen över auktionen i Paris 1892 upptar 76 verk. Den tillkom för att rädda Alvsbacka bruk eller rättare sagt, för att betala en del av de å släktens andelar påförda skulderna vid konkur-sen. Även denna försäljning gav ett uselt resultat, knappt 7000 kronor sedan om-kostnaderna betalats, trots att många av de kända mästarnas verk fortfarande in-gick. Man kan bara föreställa sig vilka priser som skulle ha betalats i dag!

Redan dessförinnan hade Östansåssam-lingen splittrats i samband med arvsskit-tet efter Betty Cronborg 1866. Över vad som därvid blev kvar på gården hos äldste sonen och disponenten för Alvs-backa bruk Wilhelm Cronborg finns också en handskriven förteckning i jämte plan över tavlor och upphängning i de olika rummen. Även brodern Hjalmar Cronborgs del av samlingen finns för-tecknad sedan den förts till hans hem på Sjöbergs gård i Västergöland. Men som nämnts, från båda hållen sändes så godt som allt till Paris.

Med alla dessa förteckningar till hands kan det synas vara möjligt att spåra åt-minstone den del av samlingen som kom att bli kvar i Sverige. Men det är en tids-ödande uppgift, om den överhuvudtaget går att genomföra. Här kan blott ges ex-empel på några verk som blivit kvar i släktens ägo. Det gäller främst en del blomsterstycken av Betty Cronborg från tiden omkring 1830, då hon ännu var verksam. De förvarar väl sin plats bland målningarna från en tid, då många unga män och kvinnor i sin uppföstran fick konstnärlig utbildning. Inom familjen finns också kvar några ursökta akvareller av Per Nordqvist, föreställande Bjur-

dåligt med. Ett par bevarade brev från Ulric Cronborg säger inte så mycket, och av Betty Cronborgs hand är så gott som samtliga skrivna efter det hon blivit änka. Några rader av Ulric Cronborg i brev den 25 oktober 1844 vittnar om stilla kvällar vid allonlampan: "Min goda Bet-ty och jag letva nu sedan hemkomsten från Ullas bröllop [hos Hammarchelms på Nynäs] ett stilla och ensligt lit. Vi och Christine sitta nu vid allonlampan och samspåka om de kärta frånvarande — —". Men idyllen är inte ostörd: "Ös-tanäs har iklädt sig en tråkig skepnad. Den nya tjänstehjónspersonalen gör mig främmande i mitt eget hus. På Contoret ser och illa ut. Calle Maulé och Sjöstedt

bäckens bruk och Karlstad omkring år 1800. Därtill kommer naturligtvis en del familjeporrtätt, bl. a. av de kända österri-kiska miniatyrmålarna M. M. Daffinger och E. Peter.

Breven berättar

Men mera konkreta uppgifter är det ner till Cronborgs.

Björneborg, som ju också var nära vän-ner till Cronborgs. Lotten Dahlgren om familjen på Östanså sidensstad där i begripen; konstaterar inom sin orts sällskapsliv, provinsens re-turligt till de ledande personligheterna synnerhet, gjorde detta åkta par helt na-hans uppmuntran av Thalias konst i all var berömd, och hans egen fina bildning, musikalska talang, för vilka hans hustru dar. "Den världsvana älskvardhet samt på Björneborg och andra bruksherrgård-ömsom enkla, ömsom festliga former som får man anta att det försig gick i samma mycket, men med tanke på hans ställning Ulric Cronborgs livstid vet vi inte så Om livet i hemmet på Östanså under

Fig. 6. Betty Croneborg som äldre. Oljemålning av B. Valerius. (Sv. porträttarkivet.)

äro borta, och remplaçanterna erinra om Blaren och Husu [som i kortspelet Kille] — — —”. Det bör dock anmärkas att denna bild till en del präglas av Ulric Croneborgs sjukdom. Han gick bort endast ett par månader senare.

Sedan Betty Croneborg blivit änka blir det naturligt nog ännu mer stilla på Östanås. Med barnen boende i Uppsala lever hon länge ensam, och hon har inget med Älvsbacka bruk eller gårdens skötsel att göra. Hon läser mycket och gör ofta resor. Hemma är det en del praktiska bestyr, och hon gläds åt sina blommor: ”— — jag har vackra hyacinter, tulpaner och guldlack här i rummet”. Lite vardagsbekymmer och därtill ekonomiska problem sedan familjeförmögenheten skingrats efter bankirfirman Geymüllers konkurs i Wien 1841 dämpar hennes ton något. Även det egna boet visade vid mannens död stora skulder. Hon blev ef-

ter hand tvingad att sälja en del smycken och som nämnts ett urval ur konstsamlingen och biblioteket.

Hennes umgänge till vardags utgjordes av folk vid bruket, prästfamiljen och en del grannar men en viss isolering på det lite avlägset belägna Östanås var nog kännbar. I Karlstad hade hon många vänner och dit for hon också ofta. Likaså till Stockholm och Uppsala, där sönerna studerade. Wærns på Uddeholm och Wærns på Baldersnäs var genom mannens affärsförbindelser gamla vänner liksom Nordenfeldts på Björneborg, Hammarhielms på Nynäs och en del andra familjer runt om i landskapet. En lång resa gör Betty Croneborg 1855 till släktingar i Österrike-Ungern och besökte då även Schweiz, Italien och Frankrike. En liknande gjorde hon också 1861. Båda dera föranledde ett antal brev med kommentarer om den politiska situationen, levnadsförhållanden och mycket annat. Hennes sista år på 1860-talet är särskilt väl dokumenterade genom många brev till sonen Hjalmar och hans hustru på Sjöberg i Västergötland. Hon var då enligt tidens begrepp en gammal kvinna men med väl bevarat intresse för omvärlden och för litteratur och musik. Men något nämnvärt nytt om hennes dagliga tillvaro ger de just inte.

Om brevsamlingen således inte förmedlar några mer omfattande bilder av livet på Östanås har den värde genom de många intressanta notiser om händelser och personer som Betty Croneborg tecknat ned från sina resor. I Karlstad är hon som nämnts ofta, och familjen har där sedan gammalt en egen våning. Här blir hon bjuden till många vänner, och särskilt hos landshövding Oldevig tycks hon ha varit en kär gäst liksom denne ibland

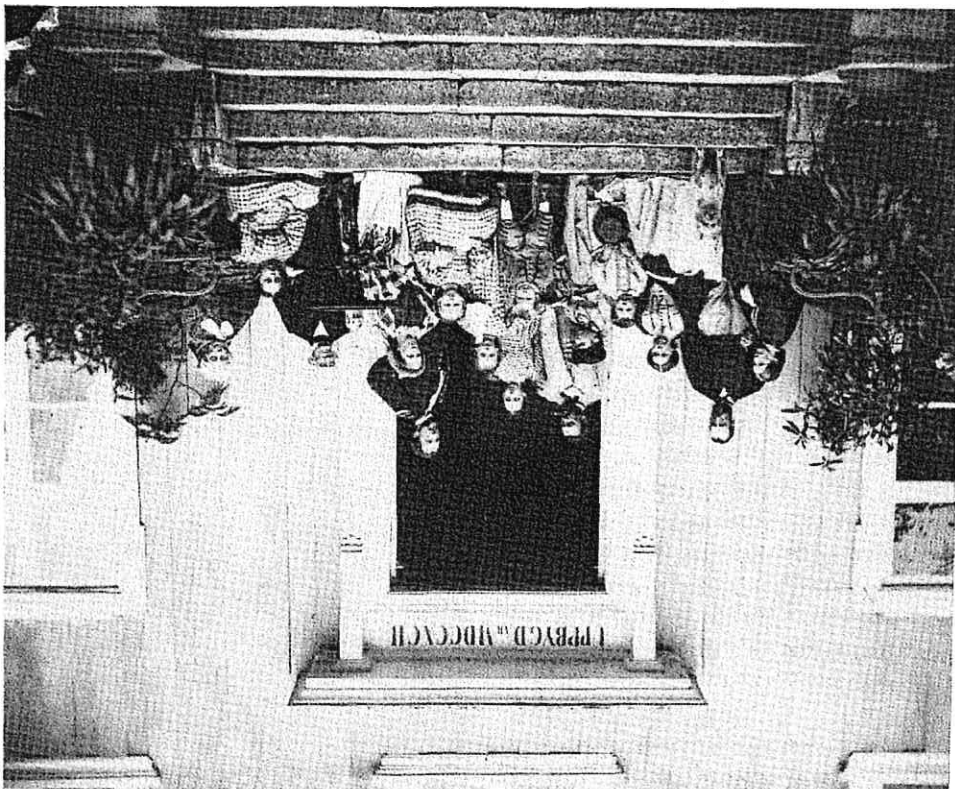

Fig. 7. Familjegrupp från Östansås, 1860-talet. Längst r. h. Betsy Cronborg tillsammans med landshövding H. F. Oldevig. T. h. vid dörren sonen disponenten för Älvsbacka bruk, Wilhelm Cronborg.

besökte Östansås. I hans hem träffade hon ett par gånger Fredrika Bremer, så t. ex. i oktober 1845: "Hon var oändligt trevlig och flera intressanta samtalsämnen kom å bane. — — — Hennes röst har ett stort behag" men hon är "fulare än porträttet". I en läscirkel som Betsy Cronborg tydligen deltog i hade man tidigare läst bl. a. Bremers bok *I Dalarna*, som fick ett mer reserverat omdöme: "Det är som alla hennes arbeten ädelt och vackert, men inter mycket intressant, tycker jag. Men kanske är detta omdöme skett". Också en annan berömd svenska, Jenny Lind, kommenteras i breven, bl. a. diskuteras Fryxell och Geijer följer hon i tidskriften

Hennes läsning var omfattande och såväl från Karlstad som Stockholm beställes hon åtskilligt av den aktuella litteraturen, både den svenska och den utländska. Runeberg och Byron diskuteras i breven, och historiestriden mellan Anders Fryxell och Geijer följer hon i tidskriften

Hennes läsning var omfattande och såväl från Karlstad som Stockholm beställes hon åtskilligt av den aktuella litteraturen, både den svenska och den utländska. Runeberg och Byron diskuteras i breven, och historiestriden mellan Anders Fryxell och Geijer följer hon i tidskriften

Hennes läsning var omfattande och såväl från Karlstad som Stockholm beställes hon åtskilligt av den aktuella litteraturen, både den svenska och den utländska. Runeberg och Byron diskuteras i breven, och historiestriden mellan Anders Fryxell och Geijer följer hon i tidskriften

”Frey”. När hon hade skolhushåll för sonen Hjalmar i Uppsala besöker hon givetvis Malla Silfverstolpes litterära salong och träffade då Geijer, Atterbom Böttiger, Lindblad och andra i kretsen kring den vittra överstinnan. Notiserna från Uppsala hör vid sidan om dem från Karlstad till de mest givande i brevsamlingen, även om de kanske inte ger så mycket nytt utöver de många skildringarna av andra samtida.

På samma sätt följer hon det aktuella musiklivet. Tillsammans med Oldevigs var hon i maj 1846 på en stor konsert i Frimurarhuset i Karlstad: ”— — ovanligt intressant. Geijers Siste kämpen declamerades av Ullman under accompagnement af hela Werml. Musikkorps och en Chör af 30 fruntimmer och lika många karlar. Det är ovanligt på landsorten att höra en så stor composition utföras, och det gick mycket väl.”

I Karlstad finner hon sig väl tillrätta i ett livligt umgängesliv, och i ett brev 1845 betonar hon, att nu behöver hon inte längre i samma grad som förr besvara bekanta i Stockholm med inköpsuppdrag. Här finns nu ”ett väl fournerat lager hos Hage så ingen Leija kan ha bättre”. Många av stadens kända namn skymtar förbi, och glada middagar avlöser varandra.

Om ett mera säreget nöje i staden berättar hon i ett brev 1853, nämligen om borddans och spiritistiska seanser både hos landshövdingen och biskopen, som då var C.A. Agardh. Hon fann det hela mycket intressant ”men man kan ej annat än skratta, då man hör att de häromdagen fann Biskopen i Carlstad sofvande ligga under bordet, vid hvilket han experimenterade helt ensam”.

År 1855 hade Karlstad besök av kung

Oscar I och kronprins Carl. Beskedet kom så sent att landshövdingen Oldevig måste skicka bud till vänner för att proviantera inför en frukost för de kungliga. Hon fann räddningen hos fru Croneborg, som sände över smör, melon och några järpar, som just tagits ur ugnen.

Den stora branden i Karlstad 1865 återspeglas också i breven, som ger ögonblicksbilder av de oerhörda hjälpbehoven för många, som på några timmar förlorat allt vad de ägde, men också om den stora beredvillighet att hjälpa som visades från alla håll. I ett tidigare sammanhang har hon för övrigt nämnt ett vackert exempel på detta. Det gällde en insamling 1846 för nödlidande i Uppland, då ”en s. k. Finne, dvs. de från norra trakten af Wermeland, inskickat 12 skilling men även ett stycke barkbröd, som de deroppe nu förtär och ändå ej klagar”.

Under Betty Croneborgs sista år, 1865, rustas det till bröllop på Östanås, då systerdottern Louise Fleetwood i mars gifter sig med en greve V.G. Hamilton på Hönssäter. Det innebar prövningar av olika slag redan innan, t. ex.: ”Vi har här det förlovade par, som äro till yttersta grad kära och smekande, hvilket alltid är tråkigt för andra att bevittna”. Till bröllopet som hölls i tre dagar inbjöds 60 personer och mycket måste anskaffas. I hemgiften ingick mängder av dukar, servetter och handdukar, som skulle märkas med ”göthiska bokstäver men ingen krona”. Vigseln ägde rum på herrgården ”och efteråt dansades efter forte-piano”. Ute i parken hade man byggt ”en borg af snö, som kunde föreställa Croneborgska wapen, men i några nischer woro Hamiltons och Fleetwoods wapen i färger som transparanger och hela borgen eclairerad med

papperslampor som tog sig särdeles bra ut och drog många åskådare till sig från nära och fjärran".

Även i sina sista brev från detta år – hon avled den 22 februari 1866 – följer hon aktuella diskussioner, t. ex. kralimätningen mellan bruksherrar och Karlstadspresbiteranter beträffande den nya järnvägens sträckning eller frågan om det nya statsskicket med ständsriksdagens avskaffande. Hennes märkliga allmänntressse är påtagligt; hon kommenterade t. ex. den av Torsten Rudenschöld 1845 utgivna boken "Tankar om ståndscirkulation" sålunda: "Den sköna läran, att de högre skall högakta de i samhället ringare medmänsklor, om de göra sig förfjontederaf, är väl en skyldighet för hvarje god mänskliga och hufvudsytlet af Christendomen, således ingenting nyt".

Vad som frapperar vid läsningen av de många breven från Bety Cronborg är dels det perfekta språket utan några gramatismer eller felaktigheter, dels och inte minst avsaknaden av varje klagan över sina trots allt anspråkslösa villkor. Att komma från slott och palats i det magnifika Wien till en liten, avlägset belägen värmilandsherrgård måste ha krävt åtskilligt av karaktär och viljestyrka för att omställningen skulle gå bra. Men den lyckades långt bättre än man skulle kunna vänta. I stället för att ägna sig åt egna problem tog hon del av andras och hade intresse också för alldagliga företeelser och för mänsklor i sin hembygd. "Jag har Gud ske lof icke den svagheten, att för mycket begära af mennisklor och för-argra mig över inbillade oförrätter", heter fördomsfrä natur blev hon uppskattad av alla och kom av allt att döma att bli ett stimulerande inslag i det värmilandska kulturlivet vid denna tid. Vid sidan av mer kända namn förlänar därför också Bety Cronborg att bli ihågkommen av värmilänningar.

Åttsbacka bruk

Till miljön kring Östanäs hörde ju i högsta grad Åttsbacka bruk, och det är egentligen märkligt att detta knapp ens skymtar i brevväxlingen mellan Bety Cronborg och hennes barn och vänner. Det var som nämnts ett av Värmilands största. Vid bodelningen 1851 i samband med att äldste sonen Wilhelm tog över rörelsen noterats, att där då fanns 5 tyskhärdar, 3 stångjärnshammare med en årlig produktion av 3266 skeppund stångjärn, dvs. ca 450 ton. Dessutom fanns en knipphammare, två spikhannrar, järn- och kolbodar, kvarn och såg. Till bruket hörde andelar i Långbans, Nordmarks m. fl. gruvor, vidare Svarta- och Pardixhyttorna samt tre smärre bruk i Fryksdalens: Lövsstaholm i Lysvik samt Annefors och Antonstöm i Sunne. Jordegendomar på olika håll, bl. a. Rudsberg i Olme, hörde också till.

Under Ulric Cronborgs tid var ibland konjunkturerna för järnhanteringen dåliga, särskilt några krisår 1837 och 1843 gav ägaren stora bekymmer: "Att vara bruksägare i Sverige faller sig med hvatje är allt mera betungande, i synnerhet som vederbörande, ehuru ombonade med liberala kappra, dock förtära att vara beväpnade från huvud till fot med sin förtorade prohibitionsutrustning, ompåstrad med industrifätrande lappar – kallade kontroller – och olyckliga förmunderska undersökningar etc. Vi hava nyss haft ett prov här af detta i resolutionen om min ansökan om anläggning af valsverk, vilken klingar skönt, men som är omgärdad

med sådana detaljstadganden, att absolut omöjlighet uppstår för dess utförande.” Så klagar han i ett brev, nu 150 år gammalt men till sin innebörd egendomligt aktuellt än i dag.

På 1840-talet lättade trycket något genom att man verkligen i liberalismens anda tog bort en del hämmande bestämmelser i fråga om tillverkning och export. Sedan Wilhelm Croneborg trätt till gjordes på 1850-talet stora investeringar i bruket. Lancashiresmidet infördes, ett valsverk anlades, ett gjuteri och en mekanisk verkstad byggdes. Också sågen, som nu började få större betydelse moderniserades. Allt detta skedde delvis med hjälp av ett nytt arv från den Geymüllerska släkten, delvis med lån från den Wærnska firman i Göteborg, som var förläggare för järnet från Älvsbacka.

1875 ombildades bruket till ”Älvsbacka Aktiebolag” med alla aktier i familjens ägo och med disponenten Wilhelm Croneborg som ende styrelsemedlem, varför förändringen närmast var en formsak. I kamp för företagets bestånd hade de tre Fryksdalsbruken redan tidigare sålts, Pardixhyttan lagts ned 1873 och tack-

järnstillverkningen därigenom koncentrerats till Svartåhyttan. Vissa nyinvesteringar gjordes, bl. a. byggdes en martinugn 1888. Men förlusterna bara ökade, och 1893 gick bolaget i konkurs och egendomen såldes. Herrgården inköptes av Värmlands läns landsting, och fastigheterna i övrigt delades mellan Uddeholm och Mölnbacka–Trysils bolag. Bruksöden skördade till sist även i Älvsbacka ett offer.

Litteratur:

Ytterligare uppgifter om Betty Croneborg och hennes familj finnes i det stora arkiv med brev, teckningar, foton m. m., som samlats av kommandör Rutger Croneborg i Lund. I detta ingår också material kring släkten von Geymüller. Över Ulric Croneborg finns en levnadsbeskrivning av överste Wilhelm Croneborg, tryckt 1953. Marie Croneborgs dagbok, rättare sagt, årsvis förda samlingsanteckningar 1851–1914 belyser också Betty Croneborg och livet på Östanås. Herrgården och Älvsbacka bruk skymtar i Lotten Dahlgrens Björneborg i helg och söcken, 1924, i Elisabeth Waern-Bugges En gammal herrgård (Baldersnäs på Dal) 1920, och i Erik Geijers Paradis för flera, 1955. Älvsbacka bruk behandlas givetvis i Jalmur Furuskogs De värmländska järnbruken, 1924, och i andra skrifter rörande den värmländska järnhanteringen. I Värmlandsarkiv i Karlstad finns förutom diverse brukshandlingar och foton en kort historik över bruket i maskinskrift av Harry Carlberg 1977.

Zusammenfassung

Die Österreicherin auf Östanås Barbara Croneborg geb. von Geymüller

Vom Leben auf den Gütern in der schwedischen Provinz Värmland berichtet eine reiche Memoirliteratur, zu deren Verfassern niemand geringeres als Selma Lagerlöf zählt. In privaten Archiven liegt sicherlich noch weiteres Material. Ein solches Familienarchiv hat sich in der Familie Croneborg erhalten; zusammengestellt wurde es von Kapitän zur See Rutger Croneborg in Lund. Es umfasst an die 400 Briefe aus der Zeit von 1844–1866 von Barbara Croneborg. Deren Vater war der vermögende Wiener Bankier J. V. von Geymüller, Besitzer des Palais Geymüller in der Hauptstadt sowie mehrerer

Schlösser in ihrer näheren Umgebung. Seine älteste Tochter Barbara (Betty) war 1799 geboren und heiratete 1825 den drei Jahre älteren schwedischen Chargé d'affaires Ulric Croneborg, der eine rasche diplomatische Karriere hinter sich hatte.

1827 zog sich Croneborg jedoch aus dem diplomatischen Dienst zurück und erwarb die Eisenhütte Älvsbacka mit dem Herrsitz Östanås in Värmland. Die Hütte war eine der bedeutendsten in der Provinz, und ihr Kauf dürfte als gute Anlage eines grossen Kapitals anzusehen sein. Croneborgs Heirat war in jeder Hinsicht eine

gute Partie, seine schöne und begabte Gattin erregte weit und breit Bewunderung. Er selbst hatte kulturelle Interessen und war allgemein beliebt, starb aber bereits 1844.

Auf der Grundlage von Nachlassverzeichnissen von 1845 und 1866 entwirft der Verf. ein Bild von dem reich ausgestatteten Haus. Über die grosse Kunstsammlung, die sich auf Ostanäs befand, teilen die Nachlassverzeichnisse dagegen sehr wenig mit, doch ist sie durch zeitgenössische und spätere Verzeichnisse bekannt. Die Sammlung verdankte ihr Zustandekommen zum einen den finanziellen Mitteln, die Cronborg durch seine Ehe geschlossen waren, und zum anderen den künstlerischen Neigungen seiner Frau, die selbst eine gute Malerin war. Die Bilder wurden später nach verschiedenen Seiten zerstreut.

So gut wie alle Briefe in dem Archiv stammen aus Betty Cronborgs Witwenzeit. Sie schildern ihren Alltag und ihre Reisen, behandeln aber auch finanzielle Probleme, nachdem das Familienvermögen durch den Konkurs des Bankhauses Geymüller in Wien 1841 verloren gegangen war. Die Auslandsreisen der Britischherbin gaben den Anlass zu Kommentaren über Lebensverhältnisse und die politische Situation.

Erstausgaben erregt, wie der Verf. abschliessend betont, die sprachliche Perfektion ebenso wie das Fehlen jeglicher Klagen. Die Umstellung von dem Leben in Schloßtern und Palästen der glanzvollen Kaiserstadt Wien zum dem Dasein auf einem kleinen abseits gelegenen Gutshof in Värmland dürfte hohe Anforderungen an Charakter und Willensstärke gestellt haben.